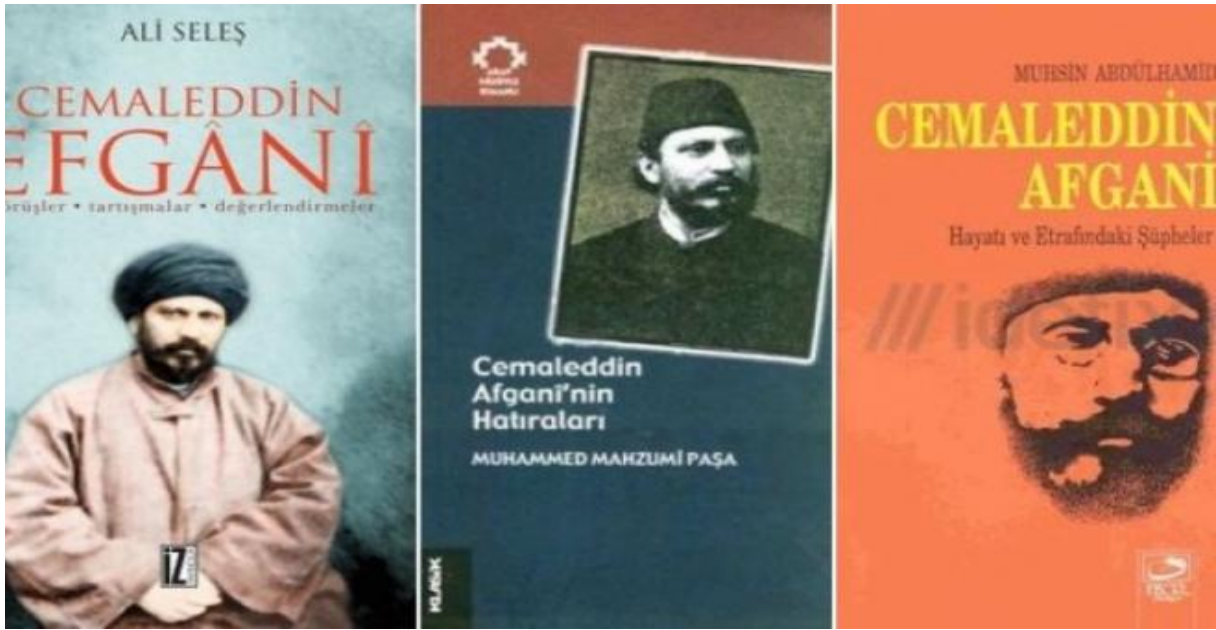

İranlı bir düşünür: Cemaleddin Efganî

Dünya Bizim, 9 Mart 2021

<https://www.dunyabulteni.net/kim-kimdir/iranli-bir-dusunur-cemaleddin-efgan-h493891.html>

Cemaleddin Efgani'nin Dehriyyun'a Reddiye ile tabiatçı/ doğalcı akıma karşı getirmiş olduğu metafizik eleştiri, yazıldığı dönemden uzun bir süre sonra bile hayli dikkat çekici bir sanatsal perspektif sunmuştur.

Kimilerine göre “Şeyh Cemaleddin”, kimilerine göre “Seyyid Cemal”, kimilerine göre “ilk İslam modernisti”, kimilerine göre cins bir zeka ve onunla birlikte gelen cevelan yüklü bir fikrin sahibidir **Cemaleddin Efgani**. Tarih içerisinde özellikle düşünce geleneğimiz ve İslamcı hareketler konusundaki okumalarımız sırasında öne çıkan birçok isim için söz konusu edebileceğimiz, dallı budaklı bir söylemin içinde durur sürekli Cemaleddin Efgani. Öncelikle belirtilmesi gereken bir husus; Efgani'nin yaşadığı zamanın, içinde bulunduğu toplulukların ve görüp etkilendiklerinin ciddi biçimde göz önünde bulundurulması gerektiği hususudur.

Fakat bunu söylerken; nasıl ki, Efgani'nin mücadelesini ve metodunu olumlu manada değerlendirek, onu bir müctehid olarak görenlere karşı anlayışlı bir dil ve üslup ön şart ise; Efgani taraftarlarının da, onu eleştirenlere karşı aynı anlayışı ve üslubu göstermeleri gerekmektedir. Zira karşımızda, yaşadığı 18. ve 19. yüzyıllarda ümmetin sıkıntılılarına samimi bir biçimde çare arayan bir insan olduğu kadar, bu arayışını oldukça kişiselleştirerek, kurmuş olduğu iliş-

kiler nezdinde en azından pratik anlamda hatalar yapmış bir insanın da söz konusu olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Sömürgeciliğe karşı düşüncelerini bu dönemde oluşturdu

1838 yılında büyük ihtimalle **Afganistan**'da doğmuş olan Efgani, oldukça genç yaşındayken 1854 yılında Afganistan'dan ayrılarak Hindistan'a gidiyor. 16 yaşında bir gencin, doğmuş olduğu çevrenin ve coğrafyanın imkânsızlıklarına rağmen ortaya koymuş olduğu bu arayışı oldukça önemlidir.

Çünkü daha 16 yaşında, Arapça ve Türkçe başta olmak üzere, Farsça, İngilizce gibi birkaç dil bilen, bundan da öte mantık, tarih, matematik, astronomi, fıkıh, fıkıh usulü, felsefe ilimlerini tahsil ettiği gibi, ayrıca teorik ve pratik tıp ilmini de öğrenen Afgani'nin, bu genç yaşında Hindistan'da Şah Veliyullah Dehlevi'nin görüşleriyle tanışması ve zamanın İngiliz sömürgeciliğinin doruk noktasını yaşayan bu ülkede dolaylı biçimlerde de olsa, Batılı ve neredeyse modernist diyebileceğimiz fikirlerle de ciddi bir ilişki kurmuş olması, hem düşüncesinin başladığı noktayı anlamak, hem de endişelerinin temelini sağlıklı biçimde yorumlamak açısından oldukça önemlidir.

Böylelikle erken denilebilecek bir yaşta, hem yaşadığı çevreyi, hem Batılı sömürge pratiğini, hem de bir sömürge olarak yaşayan insanların içinde buldukları genel çerçeveyi oldukça iyi bir biçimde anlayan Efgani, sanki sömürgeciliğe karşı düşüncelerini bu dönemde oluşturmuş gibidir. Bu fikirlerle 1857, 19 yaşındayken hac için Hicaz'a ve daha sonra Necef, Mısır, Yemen, Rusya'yı gezip dolaşarak yolunu Batı'ya çevirip, önce, İngiltere ve akabinde Fransa'yı gözlemleyerek görüşlerini ciddi biçimde temellendirmeye başlar.

Cemaleddin Efgani'nin ortaya koymuş olduğu duruştaki estetiği iyi anlamak gerekir

Afganistan'a geri dönüşünden sonra, Cemaleddin Efgani'nin çoğunu bir seyyah gibi gezip dolaşarak elde etmiş olduğu bilginin toplamını şu şekilde özetlemek mümkündür: Her şeyden önce İslam dini giderek zayıflamaya yüz tutmuş bir geleneğin üzerinde şekillenmiş gibidir ona göre. Öncelikle esas kaynaklardan, Kur'an ve Hadis'ten kısmen uzaklaşan gelenekle yüzleşmek gerekmektedir. Buna karşın, Batı'nın sömürgeci yüzü kesin bir insafsızlık ve karalıklı şekillenmiştir ve bu durumu şu ya da bu şekilde tarif etmekten, bu duruma katlanmaktan çok, Batı'nın bu sömürgeci yüzünü iyi okumak gerekmektedir.

Bu düşüncelerle Afganistan’da bir süre devlet memurluğu yapan ve dönemin devlet başkanı Muhammed Han’ın başveziri olan Efgani’nin bu dönemde özellikle emperyalizmin banisi hükmündeki İngilizlere karşı vermiş olduğu mücadelenin altını çizmek gerekmektedir. Bundan da öte, onun bu mücadeleyi verirken İngilizlerin gözünde korkulacak bir adam haline gelmesi ve bir süre sonra İngiliz muhibbi Şir Ali Han devrinde gözden düşerek tekrar Hindistan’a dönüşü, onun serüvenini düşünürken insaf etmemiz gereken bir husus olarak dikkati çeker.

Bu minvalde düşünüldüğünde, Cemaleddin Efgani’nin zamanın erken modern algısı çerçevesinde tam bir sömürge karşıtı ve tam bir özgürlükler savunucusu olarak ortaya koymuş olduğu bu duruştaki estetiği iyi anlamak gerekir. Onun Hindistan’da gördüğü bu ilgi ve sevginin İngilizleri endişelendirmesi yüzünden 1879 yılında Mısır’a sürgün edilmesi de bu anlamda oldukça düşündürücüdür.

32 yaşında ve yaşadığı toplum adına pek çok endişenin sahibi olan bu insanın genç yaşına rağmen varlığını koruyabileceği bir yer bulamayışı ve 32 yıllık ömrü içinde oradan oraya sürgün edilerek kısıtlanmış bir hayata mahkûm edilmesi oldukça manidardır.

Efgani’nin masonluğun aleyhindeki ifadeleri

Sürgünden sonra 8 yıl boyunca Mısır’da kalan Efgani’nin zamanın Mısır aydınları, ulema ve siyasetçileri üzerinde meydana getirmiş olduğu etkiyi de tıpkı Afganistan ve Hindistan’da olduğu gibi, Batılı sömürgeciye usanmış ama ne yapacağını pek bilmeyen, gerek teorik ve gerekse pratik anlamda eksikleri olan geniş bir topluluğun çaresizlik içindeki sahiplenışı ve heyecanı olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Cemaleddin EfganiYine de onun mücadelesi derken, dile getirmiş olduğu bütün ihya, ıslah ve öze dönüş çağrı ve çabalarına rağmen, her ne adına olursa olsun, Mısır’da masonlarla tanışması ve buradan bir şeyler ummaya çalışması, hayatı boyunca vermiş olduğu tüm mücadeleyi şüpheli hale getirecek kadar, anlaşılması ve anlatılması güç bir girişim olarak durmaktadır. İngiliz emperyalizmi karşısında bir çare, bir güç, bir imkân bulmak istercesine kendisini bir mason locasına ve onların ideallerine vermiş olması, çok iyi niyetli bir yorumla bir taktik deneyişi olarak görülebilse dahi Cemaleddin Efgani çapında bir insanın düşünce ve eylem serüveninde yakışık almayacak bir girişim olarak durmaktadır.

Onun bu seçimini, tebliğ ve diyalog imkânlarını arttırmaya çalışmasının ötesinde, dünya Müslümanları arasında sesini duyurmaya ve ilgi görmeye çalışan -epeyce sürgünlere çarptırılmış,

yerinden yurdundan edilmiş- bir insanın kişisel güç arayışına ve bir ölçüde de kendinde vehmettiği önemin onu getirdiği olumsuz bir pratik olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede Muhammed Ammara'nın İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler adlı kitabında, Efgani'nin masonluğun aleyhindeki ifadelerini de ciddi anlamda bir pişmanlık ve geri dönmüş bir hatanın ikrarı olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Rusya'da Çar'la görüşerek, Kur'an üzerindeki örtülü yasağı kaldırdı

Mısır Hıdiv'i İsmail Paşa'ya yönelik olarak yapmış olduğu eleştirisi sonunda Mısır'dan da sürgün edilen, tekrar Hindistan'a dönen ve burada daha çok sanatsal ve ilmî bir çaba içine giren Efgani'nin, 1880-1883 yılları arasında az çok rahat ettiği Hindistan'dan sonra, önce Fransa/Paris'e sonra İran ve Rusya'ya yaptığı yolculuklar ve bu süreç içinde ortaya koymuş olduğu çaba ise, sanki daha kişisel bir siyasa etrafındaki, diplomatik ilişkilerle gelen, daha süzölmüş, daha derinleşmiş ve daha anlaşılır bir düşünce seviyesine ulaşmıştır denilebilir. Özellikle Mısır'da yazmış olduğu **Dehriyyun**'a Reddiye ile tabiatçı/ doğalcı akıma karşı getirmiş olduğu metafizik eleştirisi, yazıldığı dönemden uzun bir süre sonra bile hayli dikkat çekici bir sanatsal perspektif sunmuştur. Cemaleddin Efgani

Paris'teki çalışmaları sırasında kurmuş olduğu "el- Urvetu'l Vuska" cemiyeti ile daha sonra bu cemiyetin yayın organı olarak çıkardığı ve 18. sayısında İngilizlerin baskısı sonucunda yayınına son veren "el- Urvetu'l Vuska" dergisi çevresinde, M. Abduh ve M. Muhammed Bakır'la birlikte yapmış olduğu evrensel beyanat ise onun mücadelesinde hepimiz için büyük hatırı olan mesajlarla yüklüdür; ' ... Kur'ani hükümler doğrultusunda amel edip, İslam kardeşliğinin yayılması için çaba sarfetmek...' yolunda başta dünya Müslümanları olmak üzere tüm dünyaya yapılan bu çağrı en azından "el- Urvetu'l Vuska" cemiyetini ve "el- Urvetu'l Vuska" dergisini bizler için değerli bir miras haline getirmektedir.

Bundan başka Efgani'nin 1886-1889 yılları arasında kalmış olduğu Rusya'da Çar'la görüşerek, Kur'an üzerindeki örtülü yasağı kaldırması ve özellikle Kafkas hinterlandında yaşayan Müslüman Türk toplulukların çok sonraları bile okuyacakları Kur'an'ın Rusça mealinin basılmasına vesile oluşunu da onun hayırlı faaliyetleri arasında saymak gerekmektedir. Kur'an'ın Rusça mealinin bu şekilde yayınlanmış olması, çok sonraki yıllarda Kur'an'ı Rus dilinde de olsa tanıyan nesillerin varlığına yol açmış, bu anlamda şehid Cevher Dudayev gibi daha birçok Kafkas kökenli Müslüman'ın bir Kur'a sahip olması anlamında da oldukça duygulu hikâyelere konu olmuştur.

Şii-Sünni yakınlaşması ekseninde çalışma, değerlendirme ve raporlar hazırladı

Hayatı sanki mücadelecı bir seyyahın hayatı olarak şekillenen Efgani'nin, Rusya'da iken çıkarmış olduğu, emperyalizm ve sömürü karşıtı gazetede çarenin Müslümanlar arasındaki İslam birliğinde olduğuna yönelik vurgusu ise bu topraklarda yaşayan Müslüman topluluklara bir anlamda geç, bir anlamda da oldukça erken biçimde yapılmış bir çağrı gibidir.

Efgani'nin Rusya'dan sonra, Londra'ya, Amerika'ya ve bir sömürge halinde yaşayan Cezayir'e yapmış olduğu seyahatleri de bu bakımdan onun durmak bilmeyen çağrılı yürüyüşünün ürünleri olarak onu, İstanbul'a kadar getirmiştir. Londra, Amerika ve Cezayir'e yaptığı seyahatlerden sonra II. Abdülhamid Han'ın onu İstanbul'da konuk etmesi, ilim, çaba ve birikiminden istifade için onu dinlemesi ve aynı dönemde büyük bir tehlikeye gebe olan Sünni-Şii fikir ayrılığını çözmek üzere Şii-Sünni yakınlaşması ekseninde çalışma, değerlendirme ve raporlar hazırlaması da hayırlı çabaları arasında sayılmalıdır.

Ezcümle; Cemaleddin Efgani başta olmak üzere, Müslüman olduğunu baştan kabul ettiğimiz bir Müslüman için, tıpkı merhum Mehmed Akif Ersoy'un söylediği gibi düşünmek en güzeli olacaktır: "...Bir yabancı aramıza girse dese ki: Ey Cemaat-ı Müslimîn; filân, filân, filân zatlar sizin en akıllınız, en âliminiz, en fazılınız olduktan başka ebnâyı milletin saadetine çalışmış olmak itibariyle en hayırhâhınız, en hamiyetlinizdir. Siz bunları vehhabîlikle, masonlukla itham ediyorsunuz, yani Müslümanlıktan çıkarıyorsunuz. Demek sizin dininiz akıl ile, ilim ile, fazl ile, hamiyet ile kabil-i telif olamayacak!"

Bu söze karşı ne diyebileceğiz?

Dünya Bizim